

Tatry na starej fotografii.

ZAKOPANE W CZASIE WOJNY I OKUPACJI 1939 – 1945.

1. września 1939 roku większość terytorium polskiego Podtatrza została zajęta przez armię niemiecką oraz działające u jej boku oddziały słowackie. W historii stosunków polsko – słowackich jest to bardzo niechlubny i drażliwy epizod, pokutujący po dzień dzisiejszy.

27. września 2009 roku Gazeta Wyborcza opublikowała tekst Dušana Caplovica, wicepremiera Słowacji do spraw społecznych, w którym przeprasza on stronę polską za agresję dokonaną przez armię słowacką we wrześniu 1939 roku. O tym wydarzeniu często zapominają nawet historycy, za agresorów uznając wyłącznie Niemcy i ZSRR. Słowacki minister podkreślił, że „dzisiejsza Republika Słowacka nie jest prawnym ani historycznym następcą wojennego Państwa Słowackiego”, jednakże

wyraził głęboką skruchę za wydarzenia sprzed 70 lat, które, w jego przekonaniu, były wyrazem skomplikowanych losów historycznych obu narodów w okresie międzywojennym. Więcej na ten temat można przeczytać [tutaj](#).

1. września 1939 roku wojska niemieckie zajęły również miasto Zakopane. Na tym terenie, według wcześniejszych założeń, ze względu na wyjątkowo niesprzyjające położenie geograficzne, tzw. „worek zakopiański”, wojsko polskie miało nie prowadzić walk obronnych, a jedynie niewielkie działania opóźniające i rozpoznawcze, które były wykonywane pododdziałami Obrony Narodowej (ON), Korpusu Ochrony Pogranicza (KOP) i Straży Granicznej. Pierwszego i drugiego dnia wojny polskie lotnictwo rozpoznało dwa duże lotniska wojskowe, położone na terenie Słowacji, z których startowały atakujące Polskę samoloty niemieckie. Jedno z nich znajdowało się koło Nowej Wsi Spiskiej, a drugie koło Kieżmarku. Ponadto z powietrza niemiecką kolumnę pancerną posuwającą się w kierunku Polski. Przygotowane bombardowanie tych celów nie doszło jednak do skutku wobec kategorycznego zakazu naczelnego wodza, marszałka Edwarda Rydza - Śmigłego.

Nazistowska propaganda już przed wybuchem wojny starała się pokazać polskich górali jako lud niechętny Polsce i Polakom. Niemieccy znawcy ras ludzkich dowodzili, że pierwszymi osadnikami w Tatrach byli Ostrogoci, a polscy górale wywodzą się z tego właśnie germańskiego plemienia. Już na początku wojny na Podhalu naziści zaczęli rozbudzać ruch separatystyczny. Coraz bardziej zaczęto podsycać poczucie regionalnej odrębności. Starano się rozbić jedność narodową. Zaczęła się rozprzestrzeniać idea odrębnego państwa góralskiego –

Tatry na starej fotografii.

Goralenvolk. W Zakopanem głównym wyznawcą tej ideologii był Henryk Szatkowski, wykształcony prawnik, który po zajęciu miasta przez Niemców podpisał volkslistę. Przekonał on znanego w Zakopanem Wacława Krzeptowskiego, że przyszłość można wiązać tylko z Niemcami. Już 7. Listopada 1939 roku delegacja górali z Wacławem Krzeptowskim na czele złożyła na Wawelu hołd niemieckiemu gubernatorowi Hansowi Frankowi. Więcej o ideologii Goralenvolku możemy przeczytać [tutaj](#).

Nie wszyscy jednak górale opowiedzieli się za ideą Goralenvolku. Było wielu, którzy zdecydowanie sprzeciwiali się jej i postanowili ją zniszczyć. W maju 1941 roku w Nowym Targu Augustyn Suski założył Konfederację Tatrzańską. Po kilku miesiącach powstało jej ramię zbrojne – Dywizja Górska. Liczyła ona kilkudziesięciu partyzantów, którzy prowadzili akcje sabotażowe wymierzone w okupanta oraz ścigali działaczy Goralenvolku. Rejonem działań były Gorce, gdzie miejscowa ludność wspólnie pracowała z partyzantami. Jednak słabo zorganizowana Konfederacja została zdradzona. Jej przywódcy zostali aresztowani przez gestapo i niedługo potem zginęli w obozie koncentracyjnym w Auschwitz. Ci partyzanci, którzy ocalili, zaczęli działać w Armii Krajowej pod dowództwem Józefa Kurasia.

W Zakopanem już od pierwszych dni okupacji zacisnęła się pętla okupacyjnego terroru. Każdego dnia miało miejsce wiele aresztowań i egzekucji. Mieszkańcy Podhala żyli w nieustannym lęku, obawiając się także prześladowania wiary katolickiej. Do dobrych intencji Niemców starał się przekonać zakopiańczyków Witalis Wieder, kapitan Wojska Polskiego w rezerwie i prezes byłego Związku Rezerwistów. Prowadził on jednak podwójną grę, gdyż jednocześnie był czynnym agentem Abwehry. Aby pokazać, że Niemcy nie są barbarzyńcami, zorganizował dla mieszkańców Zakopanego bezpłatną pielgrzymkę na Jasną Górę. Miało to pokazać góralom, że sanktuarium nie ucierpiało z powodu działań wojennych, i zarazem wzbudzić większy szacunek oraz zaufanie do okupantów. Wieder po pielgrzymce zorganizował także spotkanie elity góralskiej z okupacyjnymi władzami Zakopanego.

W czasie okupacji Zakopane było miastem zamkniętym. Stacjonowało w nim kilkanaście tysięcy niemieckich żołnierzy. Było reklamowane jako bardzo dobry kurort. Do Zakopanego przyjeżdżało odpoczywać wielu niemieckich oficjeli, na przykład w 1940 gościł tam sam Reichsführer SS Heinrich Himmler. W pierwszym okresie okupacji, trwającym prawie dwa miesiące, Podhale znajdowało się pod niemieckim zarządem wojskowym. W tym czasie hitlerowcy pozostawili namiastkę przedwojennego samorządu terytorialnego, oczywiście działającego pod ich kontrolą. Komisarycznymi burmistrzami, zarówno w Zakopanem jak i Nowym Targu, zostali

Tatry na starej fotografii.

wyznaczeni Polacy. Po kilku miesiącach usunięto ich jednak i już do końca wojny stanowiska te pełnili Niemcy. Zaraz po opanowaniu Podhala okupant wprowadził szereg restrykcyjnych zarządzeń, sprzecznych z normami prawa międzynarodowego, oraz przystąpił do brutalnych represji, mających zastraszyć i spacyfikować społeczeństwo, co miało ułatwić Niemcom sprawowanie władzy. W ciągu jedynie pięciu pierwszych dni września 1939 roku hitlerowcy zamordowali w powiecie nowotarskim około 70 osób i aresztowali ponad 700. Sporządzili też listy zakładników, umieszczając na nich najbardziej zasłużonych i szanowanych obywateli, którzy mieli zostać straceni w przypadku wymierzonych przeciwko Niemcom działań odwetowych, czy jakiegokolwiek oporu. Pierwsza masowa egzekucja zakopiańczyków została dokonana u wylotu Doliny Chochołowskiej w grudniu 1939 roku. Na początku marca 1940 roku w willi „Pan Tadeusz” przy drodze do Białego miała miejsce III Konferencja Metodyczna NKWD i gestapo, na której omówiono metody pracy operacyjnej przeciwko polskiemu podziemiu. Więcej na ten temat można przeczytać [tutaj](#).

Zakopane było ważnym punktem przerzutowym na Węgry. Działalność kurierów tatrzańskich w czasie drugiej wojny światowej i po jej zakończeniu, ich bohaterstwo, często przypłacone cierpieniem i śmiercią w Katowni Podhala, (tak nazywano areszt gestapo w podziemiach hotelu „Palace”) jest dziś nieco zapomniane. Góralom wytyka się współpracę z okupantem w ramach Goralenvolku, natomiast o tym, że wielu z nich bohatercko służyło Ojczyźnie, mówi i pisze się mniej. Do takich niewątpliwie należeli kurierzy tatrzańscy, którzy wywodzili się nie tylko ze środowiska przewodnickiego, taternickiego i narciarskiego, ale byli też pośród nich zwykli górale. Nie każdy potrafił skutecznie przeprowadzić ludzi do Budapesztu przez tatrzańskie szczyty i dobrze strzeżoną granicę. Dokonać tego umieli tylko ludzie wywodzący się z Podhala. Przeprowadzili oni tysiące ochotników do tworzącej się armii polskiej, najpierw we Francji, a potem w Anglii. Przenosili meldunki, pocztę, prasę podziemną, pieniądze, broń, amunicję i materiały wybuchowe.

Główne szlaki kurierów, wychodzące zasadniczo z Warszawy lub Krakowa, biegły albo przez Podhale, albo przez Sądecczyznę, po czym przecinały Słowację i przekraczały granicę węgierską koło Koszyc lub Rożniawy, które to miasta leżały wówczas na Węgrzech. Niektórzy kurierzy przemierzali czasem całą trasę Warszawa - Budapeszt lub na odwrót, zwykle jednak poszczególny kurier przebywał tylko pewien odcinek tej trasy, np. Podhale - Budapeszt lub Podhale - Słowacja. Punktami wyjściowymi dla kurierów na Podhalu były głównie Zakopane, Chochołów i Waksmund. Z Zakopanego kurierzy wędrowali najczęściej przez Tatry, idąc przez Przełęcz pod Kondracką Kopą lub przez Tomanową Przełęcz. Z Chochołowa przez Tatry lub przez Orawę, a z Waksmundu przez Spisz. Cała trasa była niebezpieczna, gdyż po stronie polskiej groziły patrole niemieckie, na Słowacji żandarmeria

Tatry na starej fotografii.

słowacka, która schwytyanych kurierów wydawała Niemcom, a na Węgrzech żandarmi węgierscy, wprawdzie najmniej groźni, ale często więzili schwytyanych. Ponadto przejście przez Tatry w zimie bywało też niebezpieczne ze względu na ciężkie warunki klimatyczne i terenowe. Wśród uciekających na Węgry było wiele ofiar, gdyż schwytyanych Niemcy zwykle rozstrzelali. Przy przeprawach zimowych wielu zmarzało po drodze lub umierali później na skutek doznanych odmrożeń. Kurierzy ginęli więc zarówno na trasie, jak i w więzieniach gestapo lub w obozach koncentracyjnych, do których byli zsyłani. Mimo to, ruch kurierski z Podhala na Węgry był utrzymany przez prawie cały okres wojny. Największe nasilenie ruchu uchodzących przez Tatry na Węgry miało miejsce w początkowym okresie wojny. Do najsłynniejszych i najbardziej zasłużonych kurierów należeli m.in. Józef Krzeptowski, Helena Marusarzówna, piętnastoletni wówczas Władysław Ossowski - "Król kurierów" i Stanisław Marusarz, olimpijczyk, wicemistrz świata w skokach narciarskich z Lahti w 1938 roku, schwytyany i więziony w krakowskim więzieniu na Montelupich. Po latach powiedział, że jego najlepszy skokiem był skok z celi śmierci z pierwszego piętra więzienia w Krakowie.

W Zakopanem jest kilka miejsc upamiętniających masowe egzekucje dokonane przez Niemców. Przy alei Przewodników Tatrzańskich, przy drodze wiodącej do Kuźnic, stoi pomnik "Prometeusz Rozstrzelany", poświęcony pamięci dwudziestu Polaków rozstrzelanych na Wielkiej Polanie Kuźnickiej przez Niemców 30. maja 1944 r. Został postawiony w 1964 roku i jest dziełem Władysława Hasióra. Obok pomnika, na skraju polany, stoi drewniany krzyż upamiętniający rozstrzelanych. Znajduje się na nim tablica z napisem: *"Tu zginęli Ci, którzy sięgnęli po zaszczytne miano obrońców Ojczyzny - 30 maja 1944 r."*. W czasie II wojny światowej Nowy Cmentarz przy ulicy Nowotarskiej był miejscem egzekucji dokonywanych przez hitlerowców. Po wojnie dokonano ekshumacji zwłok i złożono je do wspólnej mogiły. W 1962 roku na mogile postawiono pomnik z napisem: *"Bohaterom poległym od kul faszystów hitlerowskich w latach 1939 - 1945 w obronie wolności i niepodległości. Lud Podhala 1962"*. Jest to Pomnik Ofiar II Wojny Światowej.

Miejscem pamięci ofiar II wojny światowej na Podhalu jest też Muzeum Walki i Męczeństwa "Palace" - katownia Podhala. Mieści się ono w podziemiach dawnego pensjonatu "Palace" przy ulicy Chałubińskiego 7, gdzie w czasie okupacji Niemcy zorganizowali siedzibę Gestapo. Więcej na ten temat można przeczytać [tutaj](#).

Jacek Ptak

Autor strony wyraża serdeczne podziękowania Zarządowi **Stowarzyszenia Auschwitz Memento** za wyrażenie zgody na publikację materiałów video na niniejszej stronie.

Stowarzyszenie **Auschwitz Memento** powstało w 2008 roku i zajmuje nie tylko utrwalaniem historycznych relacji, ale także popularyzowaniem historii. Poprzez zapis ludzkich losów

Tatry na starej fotografii.

pełną dokumentację tego, jak w systemach totalitarnych tłamszono jednostkę, jak ingerowano w jej życie, jak próbowano zmusić do nieludzkich zachowań i jak ludzie – każdy na swój sposób – starali się im opierać, by zachować godność nawet za cenę życia. Auschwitz Memento jeszcze w ramach Chrześcijańskiego Stowarzyszenia Rodzin Oświęcimskich – zrealizowało projekt „Auschwitz Memento – multimedialne archiwum”, który został uznany za projekt wzorcowy podczas podsumowania pierwszego roku funkcjonowania Programu „Patriotyzm Jutra” uruchomionego przez Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego.

Stowarzyszenie Auschwitz Memento realizuje projekt zatytułowany **"Pod Giewontem - losy mieszkańców Podhala w latach 1939 - 1956"**. Składa się on z kilku elementów. Ma doprowadzić do pobudzenia zainteresowania mieszkańców Podhala własną historią, wywołania dyskusji o niej oraz jej profesjonalnego dokumentowania i popularyzowania.

Stowarzyszenie ma na swoim koncie filmy dokumentalne ukazujące tragiczne, a często mało znane wydarzenia z czasów wojny. Jeden z nich nosi roboczy tytuł **"Duma i zdrada"** i dotyczy Goralenvolku. Ten film to opowieść o wyborach dokonywanych przez człowieka w obliczu ważnych wydarzeń historycznych. Jej treścią są wydarzenia drugiej wojny światowej wciąż mało znane, gdyż zarówno wstydliva górska kolaboracja, którą w źródłach znaleźć można po hasłem Goralenvolk, jak i działania Konfederacji Tatrzańskiej i oddziałów Szaroty stanowią wciąż poważne wyzwanie dla historyków, wydawców i filmowców. Film jest wspólnym dziełem **Mirosława Krzyszkowskiego, Dariusza Walusiaka i Bogdana Wasztyła**.

W zakładce **„Goralenvolk. Historia kolaboracji w Zakopanem.”** prezentowany jest zwiastun tego filmu, oraz relacje świadków: Józefa Pitonia z Kościeliska, który wspomina ostatnie dni Waclawa Krzeptowskiego oraz opowiada o działalności kurierskiej swego przyjaciela Józefa Krzeptowskiego.

W zakładce **„Palace” – miejsce kaźni. Katownia Podhala** prezentowane są również dwa wywiady z Jerzym Gąsienicą – Wawrytko, który opowiada jak traktowano więźniów, którzy przeszli przez to więzienie – siedzibę Gestapo w Zakopanem. (traktowanie więźniów w „Palace” oraz epizod w łaźni.)

Bibliografia:

1. Zofia Radwańska-Paryska, Witold Henryk Paryski, Wielka Encyklopedia Tatrzańska, Wydawnictwo Górskie, Poronin 2005.
2. Lidia Długołęcka, Maciej Pinkwart, Zakopane - Przewodnik Historyczny, Warszawa 1988.
3. Alfons Filar, Śladami kurierów tatrzańskich 1939 – 1944, Wydawnictwo CB, Warszawa 2008.
4. Alfons Filar, U podnóża Tatr 1939 – 1945, Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej, Warszawa 1985.
5. Alfons Filar, Opowieści tatrzańskich kurierów, Wydawnictwo Książka i Wiedza, Warszawa 1977.
6. Dušan Caplovic, Słowacja przeprosza Polskę za 1939, [w] Gazeta Wyborcza, 27.09.2009.
7. Pomnik „Prometeusz Rozstrzelany”: www.z-ne.pl
8. Narodowe Archiwum Cyfrowe: www.nac.gov.pl

Tatry na starej fotografii.

9. Polska na fotografii: www.fotopolska.eu
10. Stowarzyszenia Auschwitz Memento: www.auschwitzmemento.pl
11. Jerzy Gąsienica Wawrytko - traktowanie więźniów Palace.
<http://www.youtube.com/watch?v=8BiKgYNk1T4>
12. Jerzy Gąsienica - Wawrytko - epizod w łaźni. <http://www.youtube.com/watch?v=RO92Bq5cMII>
13. Józef Pitoń wspomina ostatnie dni Wacława Krzeptowskiego.
<http://www.youtube.com/watch?v=iVO0CvjvAd0>
14. Józef Pitoń o działalności kurierskiej swojego przyjaciela Józefa Krzeptowskiego
<http://www.youtube.com/watch?v=dDyx-5gmvjg>
15. „Duma i zdrada” zwiastun filmu. <http://www.youtube.com/watch?v=cHJ3Dq0-x5U>